

G rondplan

Pedagogisch Adviseren

Praktijkbeschrijvingskring

April 2011

Inhoudsopgave

1	Beschrijving	4
1.1.	Definitie en omschrijving	4
1.2.	Doelgroep	5
1.3.	Doelen.....	5
1.4.	Werkwijze/aanpak.....	6
1.5.	Materialen en links	7
1.6.	Positionering ten opzicht van andere praktijken	7
2	Onderbouwing	8
2.1.	Theoretische argumenten	8
2.2.	Argumenten op basis van onderzoek.....	9
3	Overdraagbaarheid.....	11
3.1.	Opleiding.....	11
3.2.	Overdracht en implementatie	11
3.3.	Kwaliteit.....	12
3.4.	Kostprijs	12
4	Bronnen	13
5	Contactgegevens.....	13

Beschrijving praktijken opvoedingsondersteuning

Er bestaan verschillende manieren om ouders en opvoedingsverantwoordelijken te ondersteunen bij het opvoedingsproces.

Vanuit de decretale opdracht 'participatieve en wetenschappelijk onderbouwde methodieken inzake opvoedingsondersteuning te ontwikkelen en te verspreiden' werkt EXPOO aan een overzicht van praktijken. Dit overzicht wil actoren inspiratie en mogelijkheden aanreiken in kwaliteitsvolle werkwijzen om een aanbod opvoedingsondersteuning uit te bouwen.

Het beschrijven, onderbouwen en documenteren van een praktijk is niet altijd even makkelijk. Elke beschrijving is een momentopname en steeds een vereenvoudiging van een complexere realiteit. EXPOO gebruikt bij het beschrijven van praktijken opvoedingsondersteuning een grondplan dat bestaat uit 3 luiken met name de beschrijving, de onderbouwing en de overdraagbaarheid.

EXPOO ondersteunt dit beschrijvingsproces op verschillende manieren bijv. door jaarlijks een aantal praktijkwerkers in praktijkbeschrijvingskringen samen te laten reflecteren. Daarnaast kan je als organisatie je praktijk ook zelf beschrijven. EXPOO biedt hierbij een beperkte ondersteuning.

Onderstaande beschrijving is het resultaat van de praktijkbeschrijvingskring die – op initiatief van EXPOO - in een 5-tal meetings reflecteerde en documenteerde hoe ze doorgaans pedagogisch adviseren uitvoeren.

Aan de praktijkbeschrijvingskring participeerden:

- Lies Chromiak, Opvoedingswinkel Oostende
- Marc Janssens, Opvoedingswinkel Genk
- Bernadette Schelfhout, vzw de Keerkring voor Opvoedingswinkel Sint-Niklaas
- Diane Van den Bergh, zelfstandige praktijk en trainster, voorheen verbonden aan vzw De Keerkring
- Christ Verschoren, docent Ipsoc Kortrijk, Expertisecentrum Opvoeden Plus

Voor de procesbegeleiding stond Sofie De Smet, beleidsmedewerker Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, in. De rapportage is van de hand van Wim De Mey, praktijklector vakgroep ontwikkelings-, persoonlijkheids- en sociale psychologie, UGent.

1 Beschrijving

1.1. Definitie en omschrijving

Pedagogisch adviseren is een gemakkelijk toegankelijke vorm van kortdurende individuele ondersteuning van ouders bij lichte opvoedingsproblemen.

Deze ondersteuning wordt gegeven door een pedagogisch geschoolde medewerker op basis van de vraag van de ouder(s) en sluit aan bij de sterktes van de betrokkenen.

De werkwijze bestaat uit het geven van informatie, advies en begeleiding aan ouders en andere opvoeders met vragen en problemen over opvoeding en ontwikkeling van kinderen en jongeren.

Pedagogisch adviseren onderscheidt zich van het beantwoorden van algemene opvoedingsvragen en informeren.

De definitie bestaat uit volgende kenmerken:

- **Gemakkelijk toegankelijk:** Toegankelijk betekent dat de organisatie die pedagogisch advies vorm geeft een lage (praktisch en psychologisch) drempel heeft. Toegankelijk betekent eveneens dat ouders op zeer korte termijn terecht kunnen zonder dat een verwijzing nodig is en zonder intakeprocedures of wachtlijst. Pedagogisch adviseren onderscheidt zich hiermee van meer intensieve vormen van hulpverlening.
- **Kortdurend:** Pedagogische advisering omvat één of enkele gesprekken met ouder(s), met een maximum van vijf gesprekken.
- **Individuele ondersteuning:** Bij pedagogisch adviseren gaat het om individuele contacten met ouders. Pedagogisch adviseren is een 'advies op maat' en richt zich op een specifieke vraag of probleem van (een) individuele ouder(s).
- **Ouders:** Bij pedagogisch adviseren gaat het om ondersteuning van ouders of opvoeders die een niet-professionele relatie hebben met kinderen.
- **Lichte opvoedingsproblemen:** Pedagogisch adviseren is een werkvorm in het kader van preventie/opvoedingsondersteuning. De ondersteuning richt zich op opvoedingssituaties die wel een zekere opvoedingsspanning¹ met zich meebrengen, maar die voor ouders nog hanteerbaar en bespreekbaar zijn. Het gaat in de meeste gevallen om alledaagse, herkenbare opvoedingsproblemen, die nog niet in de fase van escalatie zitten en (nog) niet complex van aard zijn.
- **Vraag van de ouder:** De vraag van de ouders is het uitgangspunt bij pedagogisch adviseren. De gestelde of veronderstelde vragen van de ouders vormen de basis van de ondersteuning.
- **Aansluitend bij de sterktes van de ouder:** Pedagogisch adviseren vertrekt vanuit de veronderstelling dat elke ouder krachten heeft en elk gezinssysteem zelfcorrigerend werkt. Soms is het evenwicht even zoek en dan kan het helpen dat een buitenstaander (pedagogisch medewerker) de juiste vragen stelt of door samen te vatten weer structuur brengt in het leven van een ouder/gezin.
- **Pedagogisch geschoold medewerker:** De methodiek van pedagogisch adviseren is gericht op het professioneel handelen in de relatie tussen medewerker en ouders. Vermits het gaat om ondersteuning bij opvoedingsvragen wordt hier beroep gedaan op een pedagogisch geschoold medewerker.

¹ Zie schema van Kousemaker en Timmer-Huigens (1985)

1.2. Doelgroep

Pedagogisch Adviseren richt zich tot ouder- en/of niet-professionele opvoedingsfiguren met een lichte opvoedingsvraag. Pedagogisch adviseren is een aanbod voor alle doelgroepen. Er worden geen voorwaarden inzake leeftijd van de kinderen, cultuur enz gesteld. Doorgaans wordt met de ouders gewerkt. Het is mogelijk dat ook het kind of jongere betrokken wordt. Het eerste gesprek is steeds enkel met de ouder(s).

Indicatiestelling

Pedagogisch adviseren richt zich op ouders met alledaagse opvoedingsvragen en –problemen. Vermits deze omschrijving algemeen is, zijn er een aantal aspecten waarvan het belangrijk is deze in overweging te nemen bij het aanbieden van de methodiek pedagogisch adviseren. Soms kan het aangewezen zijn een andere vorm van opvoedingsondersteuning in te zetten of door te verwijzen voor hulp.

- De vraag van de ouder is een duidelijk en herkenbaar opvoedingsprobleem.
- Het 'gedrag' van het kind is te situeren in het kader van de 'normale' ontwikkeling of
- Het gedrag van het kind kan gezien worden als een reactie op bepaalde gebeurtenissen.
- Het probleem is overzichtelijk en bestaat niet langer dan 1 jaar
- Het plezier in opvoeden is tijdelijk verminderd, maar in potentie nog aanwezig.
- Ouders zijn zelf nog in staat sturing te geven aan het gedrag van hun kind, maar hebben wel behoefte aan ondersteuning.
- Ouders zijn nog in staat positieve aspecten in het gedrag van hun kind te benoemen, ondanks de aanwezige negatieve gevoelens.
- Ouders hebben een gebrek aan eenvoudig te verwerven inzichten, kennis en vaardigheden waarmee ze de opvoedingssituatie kunnen verbeteren.
- Ouders staan open voor advies en informatie en zijn bereid en in staat zelf mee te werken aan de oplossing van hun probleem.
- Ouders beseffen dat ze zelf invloed kunnen uitoefenen op het gedrag van hun kinderen.

1.3. Doelen

Het doel van Pedagogisch Adviseren is dat ouders antwoorden vinden op hun opvoedingsvragen, opnieuw vertrouwen in zichzelf als opvoeder hebben en (eventuele) moeilijkheden in de opvoeding (weer) zelf kunnen hanteren.

De pedagogische draagkracht van ouders neemt toe en ze weten nieuwe opvoedingsmoeilijkheden met meer succes te hanteren (= tussendoelen).

Dit alles met het oog op het bevorderen van de ontwikkeling van kinderen en jongeren, rekening houdend met het perspectief van het kind en de jongere, en indien nodig rekening houdend met het maatschappelijk perspectief (= einddoel).

1.4. Werkwijze/aanpak

Bestanddelen van pedagogisch adviseren

Pedagogisch Adviseren omvat verschillende bestanddelen die afhankelijk van de vraag van de ouder ingezet kunnen worden:

- Informatie en voorlichting
- Advies en begeleiding
- Praktische en instrumentele steun
- Emotionele steun en feedback
- Modeling of voorbeeldleren
- Mobiliseren van sociale steun
- Signaleren en verwijzen.

Aanpak

In de methodiek Pedagogisch Adviseren onderscheiden we volgende fasen:

- Fase 1: Het scheppen van een vertrouwensbasis/ werkrelatie:
 - Begroeting en kennismaking
 - Uitleg werkwijze en afstemming verwachtingen
 - Noteren van enkele persoonsgegevens; er is geen dossiervorming.
- Fase 2: Inventariseren wat de vraag/probleem is en welke factoren bijdragen aan het ontstaan en instandhouding van het probleem.
 - Verheldering van de vraag;
 - Probleeminventarisatie en analyse
 - Oplossingsanalyse
 - Hypothesevorming zowel over problemen en oplossingen
 - Toetsing hypothesen problemen en oplossingen inclusief beleving ouder
- Fase 3: Gezamenlijke doelen en een plan van aanpak bepalen
 - Haalbare doelen stellen, door de ouders zelf geformuleerd
 - Versterken ouders (door positieve feedback te geven)
 - Aanpak uitwerken, onder andere inzichten geven, andere perspectieven inbrengen;
 - Komen tot een relatie waarbinnen ouders aan de slag gaan;
 - Proces waarbinnen ouders tot motivatie komen om iets anders of meer te gaan doen (via inzicht).

Dit plan van aanpak of advies wordt door de ouder uitgetoetst.

- Fase 4: Gezamenlijke evaluatie. Er wordt eventueel een vervolgesprek gepland (vrijblijvend, eerder als vangnet). Ruimte laten aan de ouder om te bellen of om gebeld te worden, in overleg met de ouder.
- Fase 5: Consolidatie of hoe veranderingen kunnen worden vastgehouden. Gezien er niet steeds een vervolgesprek is, gebeurt dit niet steeds.

Kenmerkend voor de aanpak is dat bovenstaande stappen procesmatig benaderd worden, wat inhoudt dat niet voor elke ouder alle stappen doorlopen worden. De vraag van de ouder is het belangrijkste criterium hierbij. Er wordt wel in vermeldde volgorde gewerkt.

Doorheen de verschillende fasen is er sprake van relationele en inhoudelijke aspecten. Vooral in de eerste fase overweegt het relationele: stilstaan bij de emoties en beleving van de ouder; ruimte laten om te luchten; stilstaan bij de brede beleving van het ouderschap vanuit het ouderperspectief. Als medewerker betekent dit vooral het geven van gevoelsreflecties, actief (en selectief) luisteren, erkennen van inzet en geven van waardering, verhelderen van de beleving.

In de volgende fasen blijft dit relationele erg belangrijk. Er wordt steeds vertrokken vanuit de vraag en de beleving van de ouder; de ouder moet zich erkend weten in zijn rol; zijn emoties en gedachten moeten ernstig genomen worden; doelen worden gezamenlijk bepaald; het advies wordt eveneens gezamenlijk geformuleerd, het moet immers aansluiten bij deze specifieke ouder in zijn/haar specifieke context. Inhoudelijk belangrijke aspecten zijn het soort vragen die gesteld worden (niet

enkel doorvragen op wat fout loopt, maar ook en vooral aandacht voor de competenties van de ouder; inbrengen van meerdere perspectieven, ...) en dat er (als dit de vraag van de ouder is tenminste) toegewerkt wordt naar actie (wat ga je uitproberen, wat ga je nu anders doen, wat betekent dit nu voor je relatie met je kind?).

Afhankelijk van het bestanddeel of de functie van pedagogisch adviseren zal er ook weer meer of minder nadruk komen op het relationele respectievelijk het inhoudelijke aspect van adviseren. Zo zal er meer aandacht gaan naar de relatie bij emotioneel steunen dan bij informatie en voorlichting.

1.5. Materialen en links

Er zijn geen materialen, zoals draaiboeken, handleidingen beschikbaar.

1.6. Positionering ten opzichte van andere praktijken

De positionering van pedagogisch adviseren ten opzichte van andere praktijken, is niet besproken door de praktijkbeschrijvingskring op het moment van de aanmaak van deze fiche.

2 Onderbouwing

2.1. Theoretische argumenten

Op welke mechanismen en factoren (zie ontstaanstheorie) wordt ingewerkt?

Er kan ingewerkt worden op:

- De taak van het opvoeden (taakverlichting of taakverrijking),
- De opvoedingsvaardigheden (aanleren en/of versterken),
- De opvoedingsstress (verlichten) en
- De protectieve factoren (activeren van sociale steun; vergroten van specifieke competenties).

Welke algemene activiteiten worden ingezet?

Uit onderzoek blijkt dat het op dit terrein erg zinvol en effectief is om:

- Concrete strategieën aan te reiken aan ouders
- De ouderlijke self-efficacy (geloof in eigen kunnen) te versterken
- Een ecologische aanpak (werken met verschillende contexten) toe te passen
- Sociale steun te mobiliseren
- De therapeutische relatie te gebruiken als een erg belangrijke werkzame factor hierbij.

Welke specifieke activiteiten worden ingezet?

Acties die kunnen helpen om het geloof in zichzelf als ouder (self-efficacy) te versterken:

- Op een actieve en selectieve wijze luisteren naar de vraag en de beleving
- Oplossingsgerichte vragen stellen naar geslaagde situaties
- Erkenning geven voor de moeilijke situatie
- Waardering geven voor de moed om door te zetten en algemeen voor de inzet van ouders.

Acties die kunnen helpen om het probleem terug hanteerbaar te maken voor de ouders:

- Verhelderen van de situatie
- Informatie geven
- Doorvragen op geslaagde situaties.

Acties die leiden tot concrete acties zijn eveneens helpend:

- Motiveren tot het ondernemen van acties
- Samen een plan van aanpak uitwerken
- Gerichte adviezen geven

Acties die leiden tot sociale steun:

- In kaart brengen van sociaal netwerk
- Mobiliseren van sociaal netwerk via de cliënt zelf

Op welke mechanismen en factoren kan niet ingewerkt worden en vormen tegenindicaties?

Voor of tijdens het eerste contact met de ouders is het belangrijk om in te schatten of het hier wel degelijk een opvoedingsvraag betreft die past binnen het aanbod pedagogisch adviseren.

Tegenindicaties voor pedagogisch adviseren zijn:

- Het probleem heeft een duidelijke medische oorzaak
- Het probleem heeft een kinderpsychiatrisch karakter
- Ernstige ontwikkelingsstoornissen die een langdurig traject vragen
- De opvoedingssituatie is te gecompliceerd voor kortdurende pedagogische hulp
- Er is een vermoeden van de noodzaak tot langdurige en intensieve hulpverlening
- Er is sprake van ernstige persoonlijke problematiek bij (één van) de ouders
- Er zijn reeds contacten met reguliere hulpverleningsinstanties.

- Indien het gezin zich in een vechtscheidingsituatie bevindt, kan de crisis zo groot zijn dat pedagogisch adviseren op dat moment minder zinvol is.
- Gezinnen in de kansarmoede kunnen minder baat hebben bij pedagogisch adviseren omdat minstens een deel van hun problemen van meer structurele aard zijn en dus niet kunnen terug gebracht worden tot een opvoedingsvraag of –probleem.

Pedagogisch adviseren kan hierbij wel ingezet worden om ouders te beluisteren en vervolgens te oriënteren (door te verwijzen) naar meer gepaste hulp.

2.2. Argumenten op basis van onderzoek

Onderzoeken uitgevoerd in Vlaanderen

- Van den Berg, M.; Vanderfaillie, J; Grietens, H., Steunpunt WVG (2009). Effectevaluatie spreekuur volgens de methodiek van Triple P en vergelijking met huidig spreekuur opvoedingsondersteuning.

Triple P is een veelbesproken methodiek voor opvoedingsondersteuning die inmiddels ook ingang vond in Vlaanderen. Zo loopt er in het kader van de werking van Kind en Gezin een proefproject in Antwerpen. Op vraag van Kind en Gezin vergeleek SWVG in de zeven Antwerpse grootstadsregio's de effectiviteit van het Triple P programma met het gebruikelijke spreekuur opvoedingsondersteuning.

In een vragenlijstonderzoek bij 232 gezinnen, gecombineerd met een meer diepgaand deelonderzoek, werd op verschillende manieren naar de resultaten van de interventie gepeild.

Bovendien brachten de onderzoekers de manier waarop het programma werd uitgevoerd, in kaart.

Zowel Triple P als het Spreekuur hebben positieve effecten. En ouders zijn bij beide methoden tevreden over de geboden hulp. Het formuleren van doelen en de evaluatie ervan gebeurt vaker bij Triple P. Met dit programma bereikt men ook een grotere doelrealisatie. Maar het protocol wordt onvoldoende nauwgezet gevolgd zodat de bekomen resultaten niet eenduidig te interpreteren zijn.

Wel blijkt de opvoedingsondersteuning, zowel Triple P als het Spreekuur, voor de ouders en hun kinderen, positieve effecten te hebben.

Het rapport is beschikbaar in de kennisdatabank van EXPOO: <http://www.expoo.be/effectevaluatie-spreekuur-volgens-de-methodiek-van-triple-p-en-vergelijking-met-huidig-spreekuur>

- Merki, K en Van den Broeck, D (2009). Een verkennend onderzoek naar de kwaliteit van opvoedingsondersteuning in vijf opvoedingswinkels met focus op empowerment.

Met deze masterproef willen de auteurs de kwaliteit van het aanbod van opvoedingswinkels nagaan. De studie is gebaseerd op het kwaliteitskader van Snoeck en Van den Wijngaerde. Empowerment vormt in dit kader een leidende gedachte.

Het rapport is beschikbaar in de kennisdatabank van EXPOO: <http://www.expoo.be/een-verkennend-onderzoek-naar-de-kwaliteit-van-opvoedingsondersteuning-in-vijf-opvoedingswinkels-een>

Onderzoeken uitgevoerd in buitenland

- Beers, M. van (2008). Het opvoedbureau in Utrecht: cliënttevredenheid en empowerment binnen opvoedingsondersteuning.

Over de tevredenheid van cliënten die ondersteund zijn bij de opvoeding, is weinig bekend. Uit onderzoek van de regio's Zaanstreek/Waterland (BJAA, 2004), Zuid-Holland (Van Staalduinen, 2004) en Den Bosch (Schouten & Jansen, 2004) blijkt dat ouders over het algemeen zeer tevreden zijn over de voorziening. In deze onderzoeken is echter beperkt gekeken naar verschillen in tevredenheid tussen verschillende groepen (bijvoorbeeld leeftijd en opleidingsniveau). In de literatuur is geen overeenstemming over de rol van demografische gegevens bij tevredenheid van cliënten.

Daarnaast is geen onderzoek bekend waarbij gekeken wordt naar de rol van demografische gegevens bij empowerment. In dit onderzoek zal worden nagegaan wat de kenmerken zijn van de cliënten van Het Opvoedbureau in Utrecht. Ook wordt nagegaan in hoeverre cliënten van Het Opvoedbureau tevreden zijn over de geboden ondersteuning, in hoeverre cliënten zich empowered voelen en of verschillen verklaard kunnen worden door demografische gegevens. De resultaten van de cliënten worden vergeleken met de inschatting van de pedagogen en voorlichters eigen taal en cultuur (VETC-ers).

3 Overdraagbaarheid

3.1. Opleiding

Als vooropleiding voor uitvoerders van pedagogische adviesgesprekken wordt minimum bachelor menswetenschappen vooropgesteld.

Ieder opvoedingsondersteuningspunt bepaalt zelf verder de concretisering van de voorwaarden wat betreft vooropleiding.

In Vlaanderen kunnen verschillende vormingsinstellingen en organisaties een opleiding pedagogisch adviseren aanbieden.

EXPOO ontwikkelde een opleiding. In een opleiding pedagogisch adviseren is het belangrijk dat aandacht geschonken wordt aan volgende elementen:

- Wat is Pedagogisch Adviseren: definitie en kenmerken pedagogisch adviseren, verschil met hulpverlening, theoretisch kader, indicatiestelling, methodische uitgangspunten
- De pedagogisch adviseur: communicatievaardigheden en houding
- Opbouw van pedagogische adviesgesprekken: gespreksmodel en stappenplan
- Inoefenen gespreksvoering

Op <http://www.expoo.be/hulpmiddelen-bij-het-voeren-van-pedagogische-adviesgesprekken> vind je meer hulpmiddelen bij pedagogische adviesgesprekken.

Daarnaast is het belangrijk dat pedagogisch adviseurs kennis hebben van:

- Theorieën over ouderschap
- Kennis van ontwikkelingspsychologie en ontwikkelings- en opvoedingsopgaven, maar ook dat deze kennis cultureel en historisch bepaald is
- Inzicht in de meest voorkomende opvoedingsvragen van ouders en factoren die daarop inwerken (ontstaanstheorie)
- Kennis van gezinsbegeleidings- en ondersteuningsmethodieken
- Kennis van de sociale gelaagdheid van de samenleving. Kunnen werken met verschillende deelgroepen van ouders. Kennis van kansarmoede en wat uitsluitingsdynamieken betekenen voor het functioneren (inclusief opvoeden) van deze ouders.
- Kennis van de sociale kaart. Gericht kunnen doorverwijzen.

Voor een organisatie die pedagogisch adviseren aan ouders aanbiedt is het aangewezen om een systeem van interne en/of externe opleiding en bijscholing uit te werken met aandacht voor intervisie en supervisie.

3.2. Overdracht en implementatie

De overdracht van de methodiek wordt doorgaans verwezenlijkt door:

- Inwerking op het werk:

Een nieuwe medewerker volgt een aantal gesprekken bij een ervaren collega en maakt notities die na het gesprek besproken worden. Na een aantal gesprekken worden de rollen omgedraaid. Na nogmaals een aantal gesprekken volgt een evaluatie en kan de nieuwe medewerker zelfstandig gesprekken voeren.

- Intervisie

Er is nog een vervolg met supervisie en er is op geregelde tijdstippen intervisie met het ganse team. Organisaties hebben draaiboeken, protocollen of checklists ter beschikking van de medewerkers.

3.3. Kwaliteit

In Vlaanderen zijn er geen richtlijnen opgesteld omtrent de te leveren kwaliteit. Er is wel een registratiesysteem waarmee cijfergegevens over deze werkvorm worden verzameld. Sommige organisaties zetten permanent of ad hoc cliëntevaluaties op.

3.4. Kostprijs

Materiaalkost

- Wachtruimte met documentatierekken met brochures en folders, flyers en affiches met activiteiten opvoedingsondersteuning, folders organisaties en diensten actief binnen de opvoedingsondersteuning en hulpverlening, tijdschriften, ...
- Spreekruimte
- Vergaderruimte voor intervisie, supervisie en overleg
- Computer met internetaansluiting voor opzoeken en opslaan van informatie en registratie
- Mobiele en/of vaste telefoon voor bereikbaarheid en het maken van afspraken

Personeelskost

- Uren per gesprek
- Verplaatsingskosten
- Vergader-, overleg-, supervisie- en intervisietijd
- Coördinator/stafmedewerker

Trainingen en kost voor het inhuren van deskundigheid

- Vormingen en opleidingen intern, zowel als extern
- Informatiemateriaal (boeken, tijdschriften, handboeken, DVD's)

4 Bronnen

In het kader van de praktijk, pedagogisch adviseren, is de volgende literatuur aan te bevelen.

Boeken

- Blokland, G.: Over opvoeden gesproken. Methodiekboek Pedagogisch Adviseren. NJI, 2010 (ontleenbaar in bib)
- Uitenbogaerd en Buitenhuis: Stap voor Stap: een stappenplan om ouders met kinderen te begeleiden. (3 delen) (ontleenbaar in bib)
- Ehlers, S. en Kuipers, M/: Oudergericht pedagogisch adviseren. Baarn; HB Uitgevers, 2009 (ontleenbaar in bib)

Digitale documenten

- Het Opvoedbureau Utrecht: De werkwijze van de professional in het Opvoedbureau. Downloadbaar in kennisdatabank: <http://www.expoo.be/het-opvoedbureau-utrecht-de-werkwijze-van-de-professional-in-het-opvoedbureau>
- Sintobin, E.: Het pedagogisch advies in de opvoedingswinkel als agogische interventie. *Downloadbaar in kennisdatabank:* <http://www.expoo.be/het-pedagogisch-advies-in-de-opvoedingswinkel-als-agogische-interventie>
- JSO expertisecentrum, Kwaliteitsbewaking pedagogische advisering (2009) *Downloadbaar in kennisdatabank:* <http://www.expoo.be/kwaliteitsbewaking-pedagogisch-adviseren>
- JSO expertisecentrum, De kracht van pedagogisch adviseren. (2010) *Downloadbaar in de kennisdatabank:* <http://www.expoo.be/de-kracht-van-pedagogisch-adviseren>

5 Contactgegevens

Wens je meer informatie, contacteer [EXPOO](#).